

УДК 81'373.231:82-1

ЮЛІЯ БРАЇЛКО
(Полтава)

ФУНКЦІЇ КОНФЕСІЙНИХ ГЕОРТОНІМІВ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Ключові слова: геортонім, онім, лексема, семантика, сема, поетична функція.

Геортоніми (власні назви свят, пам'ятних дат, постів, різноманітних торжеств тощо) є периферійним розрядом ономастичної лексики. Проте разом з іншими онімами вони відіграють важливу роль в організації художнього тексту, який будується на ономастичній вісі, що орієнтує читача в текстовому просторі, допомагаючи йому знайти відповіді на питання: хто? де? коли?

Окрім того, будь-яка власна назва, у тому числі й геортонімна, має надзвичайно широкий конотативний потенціал, тож може ставати провідним засобом утілення мистецької концепції, породжуючи різноманітні смисли в процесі відтворення художньої дійсності. Так, В.Р.Тимірханов, досліджуючи повість І.С.Шмельова «Літо Господне», указує, що «геортонім як ім'я свята – це ключова позиція, навколо якої складаються етично значущі ділянки твору» [4, с.37].

Українська поезія 60-80-х років ХХ століття засвідчує різні тенденції використання геортонімів, значну частину яких становлять конфесійно марковані імена. У першу чергу вони вживаються в характерних для них функціях, не змінюючи своїх семантико-стилістичних характеристик. Для авторів є важливим, по-перше, їхнє пряме призначення, як-от: «Чи **Благовіщення** мені приснилось / на сну й пробудження незбагненій межі?» (І.Калинець); «От і **святки** вам...» (М.Самійленко); «Так славно він життя своє прожив, / на многотрудну стаючи Голготу, / зустрів належне був **страсну суботу**, / А вдосвіта, стражденний, опочив» (В.Стус); «У спеціальній частині знали, коли скінчиться і цей **великий / піст**, / тільки одна дата / прихована / глибокою тайною / від усіх» (М.Горбаль); «Марні епітім'ї, / не врятує **великий піст**. / Дотліває з димом / край опсалих синів-лакиз» (В.Стус). Уживання таких одиниць у первинній функції часто супроводжується описом народних і церковних традицій, пов'язаних з певним святом: «Дивний вечір – **Святий вечір**, ходить коляда» (М.Горбаль); «Ой кого ж ви, мамцю, ждете – **Святий вечір** вже. / Не їсте Святу вечерю, ой, кого ждете?» (М.Горбаль); «На Україні **Великдень!** / ...В Україні – дзвонять дзвони...» (З.Красівський); «Мій **Великдень. Воскресіння**. А в оркестрі ранку / стогін. / ...Дзвони дзвонять, дзвони дзвонять, дзвонять дзвони / Великодні / Понад гори, понад доли, над міста і пустирі» (Ір.Калинець). В останньому прикладі емоційні конотації геортоніма *Великдень* посилюються вживанням в одному контексті з ним синонімічної назви *Воскресіння* та похідного прикметника *Великодній*.

В окремих випадках сема 'свято', наявна в цих онімах, може суттєво розширюватись, поглинаючи всі інші, чим наближає власні імена до апелятивів. Це відбувається при їх уживанні в незвичній множинній формі, наприклад: «...люди – вже коріння, / але святкують свої **Різдва і Великодні**...» (І.Калинець). Шлях до втрати онімної належності буває й іншим, коли на перший план виходить внутрішня форма слова, значення якої актуалізується в контексті однокореневим апелятивом, а семи, що відрізняють власну назву від загальної, усуваються на периферію: «Навчайся жити і по той бік світу / і горем душу вигодуєш неситу, / і сподівайся власного **різдва**. / **Новонародження**» (В.Стус).

У художньому мовленні геортоніми виконують також іншу, не менш важливу функцію хронологізації, яка зумовлюється тим, що «найменування релігійних свят – важлива ланка номінативних засобів мови, в яких опосередковано визначається пора року за відношенням до часу святкування (а в багатьох – і безпосередньо вказується на конкретну дату – Ю.Б.)» [1, с.158]. Їхня можливість утворювати темпоральний фон творів пояснюється й загальною відомістю часу відбування християнських свят і постів, великим їх значенням у житті народу, не втраченим навіть у добу насадження атеїстичного світогляду.

У поезії 60-80-х років ХХ століття конфексійні геортоніми можуть використовуватися на позначення часу відбування свята (календарно фіксованої або несталого дати): «Колували душі коло на **свят-вечір**» (Ір.Калинець); «...зате на **Великдень** / прикотив сонце / у Космачі / розписане» (І.Калинець); «червінцю червінцю / мені по вінця / я на купала / у воду впало / а у **петрівку** / в житньому вінку / від серпа втекло / як перепілка» (І.Калинець); «Яка ж зима була марудно довга – / На **Вербну** й не проклонулась верба» (М.Руденко); «На **покрову** знову падав дощ / і учора ввечері покрав» (О.Різниченко). Часто такі семіми задають дублетну асоціацію, паралельно актуалізуючи семи 'свято' й 'час'. Це відбувається переважно при орієнтації поетичного мовлення на опис обрядових атрибутів згадуваних релігійних свят, але необов'язково, наприклад: «Може, щось заколядує на новий кожух: / В **Святий вечір**, щедрий вечір кожен тобі – друг» (М.Горбаль); «Тоді вже, / коли останні строїлись **святки** / (Свят-вечір був, і коляда, і гамір / дитячої дзвінкою коляди), / ти чув про це» (В.Стус); «...колядували на **Різдво**...» (І.Калинець); «На **Різдво** роздам / колядникам відсутнім / по жменьці шелестіння / на срібні дзвоники» (М.Горбаль); «...та й як же мені / на **БЛАГОВІЩЕННЯ** / та й у церквиці / на коліна не вставати...» (С.Сапеляк); «Й довго ставить до образу свічку / У молитві святій – до **Різдва**» (В.Боровий); «Сьогодні ж **Різдво**, – хтось зітхнув / мимоволі. / – **Різдво**, – донеслося, немов з-під землі» (І.Гнатюк).

Сакральні геортоніми можуть виступати й засобом опосередкованого визначення часу/проміжку часу, як-от: «Зима. Перед **Різдвом**. Неділя: / На двісті душ один барак» (Я.Лесів); «Чи люди у зірок спитали права? / І як на зло – / За тиждень до **Різдва**» (М.Руденко); «У комірчині порожньо і голо – / Ще до **Різдва** кінчилося зерно» (М.Руденко); «А було це тоді, коли на горі Стінці / під **Великдень** з'являлися монастиря частоколи, / і дзвін, затонулий у річці Дзвінці, / вдосвіта бамкав...» (І.Калинець).

Назва християнського свята здатна функціонувати і як носій більш широкого темпорального значення: «В двадцятий вік **Христового різдв**а / В тюрмі яваській двадцять українців» (М.Осадчий). Хронологічні властивості оніма **Різдво** виявляються й у іншому ракурсі – при позначенні давноминулого часу. Це можливе при його контекстуальному зв'язку з іншою пропріальною одиницею, яка опосередковано вказує на подібну темпоральну семантику, та при актуалізації власної біблійної інформації («час народження Ісуса Христа»). Наприклад: «...Он як наснилося: / ще молоді мама і тато, / як Ноїв потоп чи **Різдво**, / так десь / давно було це...» (М.Самійленко). Контекстуально відсилає до далекого минулого й інша назва цього розряду, у семантичній структурі якої атрофуються геортонімні елементи, що витісняються активізованими компонентами первісного значення твірною апелятивом: «Висипало на береги звитяжне полян плем'я, / мов колись на **Хрещення**, / на наше весілля» (І.Калинець).

Експресивні характеристики геортонімів, ужитих як хрононіми, збільшуються внаслідок функціонування у тавтологічних сполуках: «стоголося русів / шаблею булатною / **возноситься** на **Вознесіння**...» (С.Сапеляк); «Ти спошли ми Господи / **СЛОВО БЛАГЕ** / і **благословення** / на **Благовіщення**» (С.Сапеляк). У такому разі стилістично вагомою стає передусім внутрішня форма власного імені, а його темпоральне призначення відходить на другий план.

Серед інших стилістичних функцій, властивих конфесійним геортонімічним одиницям, – функція об'єкта порівняння, у якій вони реалізуються як з первинним, так і з хронологічним значенням, наприклад: «Тільки й свята того – пошта, та чому, чому / Не доходять ненаписані листи? / Ми чекаєм їх, як Бога, як **Великодня**, / Тільки хто їм білий світ занастив?» (І.Світличний); «...світ затиснений / у лещатах палітурок / відчиняєш його / як на **Великдень**...» (І.Калинець). Стаючи суб'єктом порівняння, ці лексеми, відповідно, зазнають семантичних прирощень змісту: «Стемніло з тайфуном / **Свят-Вечір** як слайд / соснового суму / різдвяний сад...» (С.Сапеляк).

За допомогою власних назв християнських свят утворюються й більш складні тропи. Інколи поети звертаються до геортонімів як засобу характеристики ліричного суб'єкта чи об'єкта, причому якщо в першому випадку стилістично важливою для них стає вся культурна інформація імені, то в другому – лише її частина, зосереджена в понятті «велике свято». Наприклад: «...Стану я **Свят-Вечором!**» (І.Калинець); «Ти всім, чим лиш могла, була мені: / Була **Великоднем** і буднем, / Гарантом «будем-перебудем», / Була росиною на камені / І каменем – твердим корундом» (І.Світличний). Суб'єктом перевтілення може виступати й предметна реалія, тоді авторська метаморфоза ще більше відбиває міфологічне сприйняття дійсності: «взялося червоне яблуко, / взялося собі – і знеслося / писаним **Свят-Вечором** / у срібному обручнику» (І.Калинець).

Реалізація геортонімічних лексем у метафорах часто пов'язана з наданням їм невластивої семи 'запах': «...Віriamo у **Великдень**, що пахне обрусами лляними – / розстелений сонця віхоть» (Ір.Калинець); «...омелодійнений струмок / при битій дорозі / пахне **ВОДОХРЕСТЯМ**...» (С.Сапеляк); «Молюся ароматові **Лілій Благовіщення**...» (І.Калинець). Виникнення наступних образів ґрунтується на незвичному асоціативному зв'язку певного свята з музичним твором: «**Різдва** безгучне скерцо» (С.Сапеляк); «...і у темниці Веделя / умиротворимо / репризу / **ВОЗНЕСІННЯ** / і воздасться – / і цвістимуть маки / на **СТРУНАХ ЙОГО**...» (С.Сапеляк).

Семантичні й граматичні зміни допомагають створювати за допомогою геортонімів поетизовані чуттєві уявлення: «Минули губ **головосіки** / В очах піску червоний смерч» (С.Сапеляк). Завдяки таким онімам відбувається конкретизація образів: «А коли на засніжені брості / Рання сутінь, як тихі слова – / Я малим котиполем у гості, / У веселі оселі **різдва**» (В.Боровий); «Звізда **Різдва** – в сузір'ї сурм / Сурмить святі рефрени» (С.Сапеляк). Виступаючи об'єктом дії, геортонімічні імена можуть набувати ознак істоти: «І довго ставить до образу свічку, / І шепоче про щось до **різдва**» (В.Боровий); «Ми ж бо степами зоремечно / вітали **Спаса** у зелі» (Ір.Калинець).

У поезії Степана Сапеляка багатьох значеннєвих інтерпретацій зазнає назва християнського свята **Покрова**, яка може позначати й Діву Марію («вірю / від слова до слова / **ПРЕНЕПОРОЧНЮЮ ПОКРОВУ** / помилуй м'я Діво...»), й ікону («...о жалю холодний / пекельного свята / тільки карі очі / **СЛАВИ ТОЇ / ТА ПОКРОВИ**...»), і культову споруду («**Покрова** сердешная / слобожанська / отак похилилася / помазаником січовим / дзвонами власними приспана»; «ой там за **Покровою** гори кам'яніють / ой сум то наш»). Ці переходи геортоніма в інші розряди мають витоками внутрішні метонімічні зрушення, які суттєво розширюють стилістичні можливості слова. Воно може актуалізувати також свою внутрішню форму, набуваючи семантичних ознак апелювання **покровителька**: «**Тернова** Марена, **тернова** – / **Моя** боженька і **покрова**» (І.Калинець).

Цікавим зі стилістичного погляду є й випадок уживання власної назви *Благовіщення* в алюзивній метафорі, де вона не тільки зберігає властиві первісному образу, створеному Богданом-Ігорем Антоничем, емоційно-експресивні конотації, а й набуває нових, пор.:

ЗОЛОТІ ВОРОТА. ЛЕГЕНДА

<...> Але завжди
по камінчику, по плінфі
вмуровую
у втрачене надбрамне Благовіщення,
що зяє у пустці неба
трибанною раною.

Чи витримають
мій здвиг
щербаті рамена,
підперті млявими дрючками?

Бо хочу
ще незагубленим
окличним відмінком,
нашим зойком,
на всі сторони світу
возрадуватися:

«Моя країно Благовіщення!»

Як Богдан-Ігор Антонич.

Бо хочу знайти
на цих горах
крилатого покровителя Города –
вигнаного зі щита ізгоя.

Бо хочу знайти
на цих горах
Первоапостольське Благословення,
застромлене хрестом
(спочатку тут було Слово).

<...> Дай переконатися,
що стоять на місці,
вгрузлі по пояс,
по контрфорси
в попіл,
у кров,

що з віку у вік
по камінчику, по плінфі
на мурованих раменах
вирастає Злотоглаве Благовіщення.

І.Калинець

КРАЇНА БЛАГОВІЩЕННЯ

*Завія зелені, пожежа зелені,
і квіття курява, і солов'їні схлипи.
Столи весільні – ох – столи не встелені,
і бджіл тьма-темрява, і молитовні липи.*

*В ромашок спів слимак дороги ввився круто,
і ранку кіш, що в ньому птаха – сонця помах.
Задума – не задума, смуток і не смуток,
це на країні цій трагічна папілома.*

*Мов два дракони, сонце й місяць, зорі-галич,
і білі села, й білий жар, і білість куряв.
Шевченко йде – вогонь, людина, буря –
і дивиться в столітню далеч:*

*в вогні пробуджена
князівна.*

*Хай на очах землі печать – тьми чорна штольня!
І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам.*

*О земле, земле батьківська, клятьбо бездольна,
моя країно Благовіщення!*

Б.-І. Антонич

Ігор Калинець, який вважає Богдана-Ігоря Антонича своїм учителем у поезії («І тільки після Антонича в мені стався злам. Поезія Антонича найбільше відповідала моєму світовідчуванню. Наприклад, те, як він входив, скажімо, в українську праоснову. Я відчув, що це мені найближче» [2]), зберіг у своїй ліриці Антоничеву символіку оніма *Благовіщення*, позначену синтезом загальнонародної («пробудження життєвої сили природи, воскресіння землі») і християнської («початок Дня спасіння людства») [3, с.15] символіки і зреалізовану в концептах «земля» і «святість». Проте образ країни Благовіщення у Калинцевій поезії постає на тлі образу церкви Благовіщення («*втрачене надбрамне Благовіщення*», «*Златоглаве Благовіщення*») і загалом сакралізованого контексту, через що алюзивна метафора певною мірою втрачає етнокультурний зміст і розширює релігійний християнський. Окрім того, якщо у творі Б.-І.Антонича власна назва *Благовіщення* є семантико-стилістичною домінантою всіх образних засобів, то у поезії І.Калинця вона стає лише одним з компонентів системи ключових слів.

Отже, на фоні двох узвичаєних тенденцій уживання геортонімів – у власне прямому значенні та з метою хронологізації – у поетичній мові засвідчуються й інші, пов'язані виключно з авторським сприйняттям та усвідомленням дійсності. Конфесійні геортоніми завдяки своєму конотативному потенціалу виявляють високу здатність до метафоричних трансформацій, збагачуючи таким чином художньо-образну систему поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочарова І. В. Темпоративні синтаксеми-найменування релігійних свят (На матеріалі художніх творів української літератури ХІХ – ХХ ст.) / І. В. Бочарова // Проблеми граматики і лексикології української мови. – К., 1998. – С. 157 – 165.
2. Калинець І. Поезія Антонича найбільше відповідала моєму світовідчужанню... [Електронний ресурс] / І. Калинець. – Режим доступу : http://www.fact.kiev.ua/articles/article_228/
3. Словник символів / [за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.
4. Тимирханов В. Р. Моделирование лингвофилософских явлений в свете имяславской традиции : автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. Р. Тимирханов. – Челябинск, 2009. – 39 с.

ЮЛИЯ БРАЙЛКО

ФУНКЦИИ КОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ГЕОРТОНИМОВ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В статье исследуются возможности реализации семантико-стилистического потенциала конфессиональных геортонимов в художественной речи. Материалом для исследования послужили произведения украинских поэтов 60-80-х годов ХХ столетия.

Ключевые слова: геортоним, оним, лексема, семантика, сема, поэтическая функция.

JULIA BRAILKO

THE FUNCTIONS OF THE CONFESSIONAL GEORTONYMS IN THE POETIC TEXT

This article studies the confessional geortonyms and the possibilities of their semantic-stylistic realization potential in the artistic speech. The works of Ukrainian poets of the sixties in the XXth century were used as the material for this study.

Key words: geortonym, onym, lexeme, semantics, seme, poetic function.

Одержано 29.07.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.